

яратишда жамиятдаги ижтимоий тузумнинг таъсирини кўрсатиб беради. Жорж Элиот ўз ижодида XIX аср инглиз танқидий реализм адабиётида ижтимоий турмуш мисолида шаклланган хулқлар кўрсатиб берилади.

Юқорида таъкидлаб ўтилган ижтимоий роман типлари нафақат битта адиб ижоди мисолида балки йирик даврни ташкил этган викториан инглиз адабиёти намояндалари мисолида таҳлил қилинди. Бугунги кун инглиз адабиётида ижод қилаётган адиблар викториан анъанага содиқ қолишни афзал деб билмоқдалар. Ижтимоий романда асосий воқеалар битта ёки бир нечта оила мисолида ёритиб бериш, оилани сақлаб қолиш каби масалаларга урғу берилади. Викториан анъана таъсирида шаклланган ижтимоий роман типдаги асарлар жаҳон адабиётининг шох асарлари қаторидан жой олди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эшонқул Ж. Эпосдан романга. Тошкент. Шарқ Юлдузи Тош: 2005 йил. -Б.59.
2. Холбеков М. Ғарб адабиётида роман жанри. Тошкент 2014.- Б.-19.
3. Хализев Е.В. Теория литературы. М.: Высшая школа, 2002. - С.357.
4. Golban P. The Victorian Bildungsroman: Towards a Fictional Typology [Electronic resource] P. Golban. – 2004. – 268 p. – URL: <http://sbe.dpu.edu.tr/87299.pdf>.
5. Куронов Д. Адабиётшунослик луғати. Тошкент. Академнашр. 2013.-5 бет.

ТАРЖИМАНИ ЎҚИТИШ УСУЛЛАРИ

Йўлдошев Улуғбек Равшанбекович

Ўзбекистон халқаро ислом академияси ўқитувчиси,

филология фанлари бўйича фалсафа доктори

Тел: 90 805 73 70 e-mail: yoldoshevu@mail.ru

Аннотация: Мазкур мақола таржимани ўқитишнинг дидактик хусусиятлари, ўқитиш усуллари ва таржимон тайёрлашда қўлланадиган машқлар турлари ҳамда усуллар ва уларнинг аҳмиятини ёритиб беришга бағишланади.

Калит сўзлар: таржима, таржимон тайёрлаш, методика, ўқитиш, усул, аслият матн, таржима матн, тил, она тили, чет тили, машқ, таълим жараёни

Аннотация: Статья посвящена дидактическим особенностям обучения переводу, методам обучения и видам и методам упражнений, используемых при обучении переводчиков, их роль в обучении процессе.

Ключевые слова: перевод, подготовка переводчиков, методика, обучение, метод, оригинальный текст, переведенный текст, язык, родной язык, иностранный язык, упражнение, учебный процесс.

Annotation. The article is devoted to inform about didactical features, methods of teaching translation, the types of exercises and methods used in training translators and their importance at the process of teaching translation.

Annotation. translation, training translator, methodic, teaching, method, source text, target text, language, mother language, foreign language, exercise, education process.

XX аср охиридан то ҳозирги кунгача бўлган давр дунёда интеграция жараёнларининг ортиб бораётган давридир. Шу боис таржима фаолияти тобора оммалашиб бораётгани бежиз эмас. Таржима фани нисбатан ёш бўлишига қарамай, ушбу соҳада назарий ишлар амалга оширилган. Бироқ, таржимани ўқитишга бағишланган ишлар айтарлиқ кўп эмас. Таржимани ўқитиш, таржима дидактикасига бағишланган изланишларни Л. К. Латишев, Р. К. Миняр-Белоручев, Н. Д. Чебурашкин, Н. В. Чичерин ва бошқаларнинг ишларида кўришимиз мумкин. Таржимани ўқитишга доир таълим жараёнини ташкил этиш ва унинг мазмуни билан боғлиқ кўплаб масалалар, ўқувчилар ва ўқитувчиларга қўйилиши лозим бўлган яқуний вазифа ва талаблар ҳали ҳал етарлича ўрганилмаган.

Замонавий чег тили дарсликларида кўплаб вазифалар матн ёки жумлаларни таржима қилишга бағишланган. Аксарият мавзуга доир вазифаларда таржиманинг ўзи вазифанинг бир қисми бўлмаса ҳам, ушбу вазифани аввал таржима қилмасдан бажариб бўлмайди. Чег тил матнини идрок этиш ва тушунишни таржимасиз тасаввур қилиб бўлмайди. Талабаларни чег эл матнларини она тилига тўғри таржима қилишга ўргатиш ўқитувчи учун энг муҳим вазифалардан биридир. Ёзма таржима талабалар учун алоҳида қийинчилик туғдиради, чунки бир тилдаги барча конструкцияларни бошқа тилга осон таржима қилиб бўлмайди. Матнларни ўз тилига ўгириш орқали ўқувчилар таржима қилишни ўрганадилар.

Таржима нутқ фаолиятининг мураккаб тури бўлиб, у ҳам рецептив, ҳам маҳсулдор хусусиятга эгадир. Биз нутқни тинглаш ёки ўқиш орқали идрок қиламиз, сўнгра таржимани яқунлаш натижасида ёзиш ёки гапириш орқали нутқ ҳосил қиламиз. Таржима коммуникатив вазифани бажаради, шунинг учун у нутқий фаолият бўлиб, у орқали мулоқот акти амалга оширилади. Таржима фаолияти жараёнида нутқ фаолиятининг бошқа барча турлари (тинглаш, ўқиш, ёзиш, гапириш) бўйича малака сифати яхшиланади. Шунингдек, таржима жараёнида икки қарама-қарши тамойил бир-бири билан ўзаро алоқада бўлади: ижодий ва табиий. Таржиманинг ижодий компоненти ностандарт ечимларни топиш, асл матндан чалғитиш кабилар бўлса, табиий воситалар эса тайёр таржима мухитларини билиш ва уларни қўллаш қобилиятини назарда тутади [5, 3]. Чег тил матнини она тилига таржима қилишнинг муҳим тамойили таржима қилинган сўзлар, грамматик конструкциялар ёки аслият тилининг ғоялари ва аслият матнининг мазмуни ҳисобланади [8, 40]. Ҳар бир таржима жараёни уч қисмдан иборат: матнни кўриш ёки эшитиш, аслият тилини таҳлил қилиш ва таржима тилида синтез қилиш ва шу тилда маъно ҳосил қилиш[7].

Кўпчилик тилшунослар таржимани чег тили дарсларининг муҳим таркибий қисми сифатида баҳолайдилар. Илмий мақола каби мураккаб матнни ўқиганда таржимани тўлиқ талқин қилш билан талабалар тилни билим даражасида ўзлаштирмайдилар. Таржимадан чег тилини ўқитиш воситаси сифатида фойдаланганда ўқувчилар тизимли равишда келажакда матн мазмунини кўргазмали талқин этиш билан бир вақтда идрок этишга олиб келадиган билим ва кўникмаларни тўплайдилар.

Таржима чег тилини ўқитишда турли вазифаларни бажариши мумкин. Шундай қилиб, таржима қилишда талабалар чег тили билан ўз она тили ўртасидаги

ўхшашлик ва фарқлардан хабардор бўлиб, умумий таълим моҳиятидан бохабар бўлади. Таржима дидактик вазифани ҳам бажаради. Бунда талабалар таржима тилидаги фикрни аслият тилига нисбатан камроқ самарали фойдалаш мумкинлигини тушунадилар.

А.Ахметова ва В.Мартемьянованинг фикрича, таржимага ўргатишда машқларнинг бир неча турлари мавжуд:

- чет ел матнини она тилига таржима қилиш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни ривожлантиришга қаратилган машқлар (масалан, трансформация малакалари, матн жанри ва услубини аниқлаш кўникмаси ва бошқалар.);

- маълумотнома адабиётларидан фойдаланиб чет тил матнини она тилига таржима қилиш учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантирувчи машқлар;

- тил машқлари (лексик, грамматик, фразеологик ва стилистик) [3].

Грамматика машқлари таржимага ўргатишда муҳим рол ўйнайди. Улар ёрдамида талабалар икки тилнинг грамматик тузилишидаги фарқни англашга ўрганадилар, шунингдек, бир хил фикрни турли грамматик конструкциялар билан узатиш кўникмасини ўрганадилар. Грамматик конструкцияларни таржима қилишда қийинчилик туғдирадиган тил бирликкарига қўшма ва мураккаб гаплар, шахси номалум ва шахсиз гапларни таржима қилиш, шунингдек гаплар ўргасидаг муносабатларни тўғри узатиш киради. Шунинг учун таржима учун матн танлашда бундай жиҳатларга эътибор бериш керак.

Бугунги дунё ҳамжамиятида таржимага ўргатишнинг турли усуллари мавжуд. Лекин уларнинг барчасини ўрта таълимда қўллаш мумкин эмас, чунки аксарият ўқувчилар профессионал даражада таржима қилиш қобилиятига эга эмас. Бундан ташқари, таржимага ўқитишда кўпгина усул ва методлар профессионал таржимонларни тайёрлашга қаратилган, чунки у янада торроқ ихтисослашган билимларни талаб қилади.

И.С.Алексеева тор мутахассислик доирасида матнлар таржимага ўргатишнинг энг кенг тарқалган усули, деб ҳисоблайди [1, 59]. Бу усул асосида таълим жараёнида техник таржима, ҳуқуқий таржима ва бошқалар каби фанлар жорий этилиши мумкин. Лекин бу методдан анъанавий инглиз тили дарсларида ҳам фойдаланиш мумкин. Талабаларга ушбу соҳа бўйича янги сўзлар таклиф этилади, улар асосида ёзма матннинг грамматик тузилмалари ўзлаштирилади. Аммо бу усул билан сиз ҳар қандай сўзни аниқ эквивалент билан етказиш қобилиятини кўрсатиб беришингиз мумкин, бироқ бу мавзу бўйича матнни таржима қилиш учун мос келмаслиги ҳам мумкин. Бу усул терминларга катта эътибор беради, шунинг учун ўқувчилар бошқа услубда ёки бошқа мавзуда ёзилган матнни таржима қилишни қийинлаштиришлари мумкин. Иккинчи энг кенг тарқалган усул-матнни филологик таҳлил қилиш ва таржимани охирида амалга ошириш. И. Алексееванинг фикрича, матнни филологик таҳлил қилиш ёки таҳлилий ўқиш тилнинг турли кўринишларида: тарихий, фонетик, стилистик мулоқотни амалга ошириш билан танишиш имконини беради [1, 61]. Натижада ушбу матн билан боғлиқ бўлмаган муҳим хусусиятлар ҳам, умумий хусусиятлар ҳам аниқланади. Тизимли филологик таҳлил билан сиз матннинг услубини, унинг ёзилиш мақсадини ва сўз бирикмаларининг турли хусусиятларини

аниқлашингиз мумкин, бу сизга тўғри таржима қилишга ёрдам беради. Бироқ, бу таржима усули талабалар учун қийин бўлиши мумкин, чунки бу матндаги эквивалентларга мос келадиган сўзларни танлаш қийин. Бундан ташқари, билим даражаси юқори талабалар учун ҳам унинг кўпгина жиҳатларини билмаслик туфайли тўғри филологик таҳлил ўтказиш осон эмас.

Таржимага ўргатишнинг яна бир усули вариацион қидирув деб аталади [2, 24]. Мазкур метод орали шакл ва мазмун ўртасидаги бир хил маънога эгалик мавжуд эмаслик кўрсатиб берилади, яъни бир хил мазмун турлича ифодалаб берилади. Масалан, талабалардан маълум бир сўзга мос тушадиган маънони топиш талаб қилиниши мумкин. Баъзан сўзнинг маънолари жуда кўп бўлиши мумкин. Бироқ, агар сиз нафақат семантика ва мувофиқликни, балки матн тури, унинг ахборий ва стилистик хусусиятларини (бадий матн, иншо, илмий мақола ва бошқаларни) ҳисобга олсангиз сўз маънолари танлови камаяди. Чунки энди бу сўзларнинг комбинацияси ҳиссий бўёқдорлик, услубий хусусиятлар, шунингдек ижобий ёки салбий бўёқдорлик билан фарқ қилади. Шу тариқа ўқувчилар фойдаланиши мумкин бўлган сўз эквивалентларининг катта танловига эга бўладилар. Лекин берилган матн учун тўғри сўз бирикмасини танлаш ҳам қийин бўлиши мумкин.

Яна бир авторитар усул юқоридаги усуллар билан бир вақтда қўлланилиши мумкин [1, 126]. Бу методнинг марказида ўқитувчининг ўзи туради. Улар бир хил ёки ҳар хил турдаги матнларни таржима қилиш учун танлашлари мумкин. Ўқитувчи ўқувчиларнинг таржима вариантларини таҳлил қилганда, уларнинг энг яхшисини танлайди ёки кўпинча уларнинг таржима вариантлари нима учун яхшироқ эканлигини тушунтирмасдан ўз таклифларини билдиради. Шунинг учун бу усул авторитар ҳисобланади. Ўқувчилар қайси variant энг тўғри эканлигини кўра оладилар ва унинг асосида ўз-ўзини ярата оладилар ва бу, ўз навбатида, танқидий фикрлашнинг ривожланишига ёрдам беради ва ўз-ўзини назорат қилиш одаига сабаб бўлади.

Бироқ, И. С. Алексеева бу усуллар талабаларни тўғри таржима қилишга тўлиқ ўргата олмайди, деб ҳисоблайди [2, 47]. Шунинг учун, у юқорида усулларнинг барча компонентларини ўз ичига олган бир хил методологияни таклиф этади. Биз уни таълимнинг юқори даражасида талабаларнинг ёшига мослаштирмиз. Биринчи ёки тайёргарлик босқичида талабалар матн турини аниқлай олишларига ишонч ҳосил қилиши керак. Талабалар тайёр матнларни таҳлил қила олишлари ва шу каби мисолларни келтириб ўтишлари талаб этилади. Иккинчи ёки асосий босқичда таржиманинг ўзи амалга ошади. Учинчи, ёки машғулот босқичи эса маълум турдаги ёки шу мавзудаги матнларни она тилига таржима қилиш амалиётига ҳамда таржима натижаларини рефлексив таҳлил қилишни ўз ичига олади.

Ёзма таржимани ўқитиш усулларини ўрганиш учун Вилс Вольфрам техникасини қўшишингиз мумкин [4, 124]. Биринчи усул аслият ва таржима тилларидаги матнларни таққослаш ва таҳлил қилишдир. Шунингдек, таржимани аслият билан ва бошқа муаллифларнинг таржималари билан таққослаш таклиф этилади. Бу усул анча самаралидир, чунки ўқувчилар таржимасини профессионал таржима билан ёки синфдошларининг таржималари билан солиштириш ва уларнинг бу фаолият тури бўйича маҳоратларини баҳолаш имконига эга.

XX асрнинг 30-йилларида ишлаб чиқилган кейинги усулни "баланд овозда фикрлаш" деб аташ мумкин [6, 14]. Бу усул ўқувчининг матни қандай таржима қилиш ҳақида ўйламаслигини, балки ўз нутқини ёзиб бораётганда ўз фикрларини овоз чиқариб гапиришини назарда тутди. Шу тариқа ўқитувчи муайян талабанинг заиф томонларини аниқлай олади ва ўқувчиларнинг ўзлари тезроқ таржима қилишни ўрганадилар. Бу усул таржимага ўргатишда жуда самарали, шунингдек аудиторияда дарс беришда жуда қўл келади. Эҳтимол, бу усул фақат факультатив ёки қўшимча синфларда амалга оширилиши мумкин. Бу усулларни кўриб чиқиб хулоса қилиш мумкинки, ўқувчиларни она тилига таржима қилишга ўргатиш методикасида олинган натижани рефлексив таҳлил қилиш каби жиҳатнинг киритилиши таржима машғулоти самарадорлигига сезиларли таъсир қилади. Бундан ташқари, дастлабки матн таҳлили етарли таржима учун зарур бўлган сўз эквивалентлари ва грамматик тузилмаларни танлашни осонлаштиради.

Шуни таъкидлаш лозимки, чет тил матнларини она тилига ёзма таржима қилишга ўргатиш ўқитувчиларда қизиқиш уйғотади, чунки бу таржима турини ўргатишда ўқувчиларнинг бошқа кўникмалари ҳам фаоллашади. Таржима машғулоти орқали грамматика ва сўз бирикмаларини такрорлаш мумкин, шунинг учун таржимани чет тилини ўқитишнинг умумривожлаштирувчи усули дейиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение : учебное пособие для студ. учреждений высш. проф. образования. 6-е изд., стер. СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : Академия, 2012. 368 с
2. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика : учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. СПб. : Союз, 2001. 288 с.
3. Ахметова А. Р., Мартемьянова В. Г. Упражнения в процессе обучения переводу. URL: <http://festival.1september.ru/articles/567599/>.
4. Латышев Л. К., Семенов А. Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания. М. : Академия, 2003. 198 с.
5. Леонтьева М. Р. Об изучении иностранных языков в общеобразовательных учреждениях (методическое письмо) // Иностранные языки в школе. 2001. № 2. С. 4–5.
6. Рязанова Г. Л. Обучение письменному переводу в процессе подготовки переводчиков // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Выпуск № 519. Том 2. 2007. С. 8–19.
7. Свирепчук И. А. Психологический аспект перевода. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philologia/6_97587.doc.ht.
8. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. М. : Наука, 1988. 215 с.

Асқарова Ш.И	
44 Гулбаданбегимнинг “Хумоюннома” асарининг хориж мамлакатларида ўрганилиш тарихи	
Ахмедова Ш. Н	239
45 Бадиий асарларда қисқартма поэтонимлардан фойдаланиш усуллари	
Бозорова Р Ш, Турсунов З.З.....	243
46 Comparison of terminology of bread making lexicon of uzbek, russian and english languages	
Muminova D.A	249
47 Ўзбекистонда гид таржимонлар тайёрлаш тизимидаги муаммо ва истиқболлари	
Назарова Н.Г	253
48 Алишер Навоий асарларида “сўз” концепти	
Умарова Н. Р	257
49 Викториаан инглиз адабиётида ижтимоий роман жанри тадрижи	
Муҳаммедова Х.Э	262
50 Таржимани ўқитиш усуллари	
Йўлдошев У.Р	267
51 Analysis of terminology of literary criticism in english	
Khodjakulova F.R	272
52 Characteristics of terms in english	
Shamsematova B. R	276
53 Ҳарбий терминларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши (немис тили материалида)	
Убайдуллаев Ш.Н, Раҳманкулова Д. М	281
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PEDAGOGICAL SCIENCES	
13.00.00	
54 Ўқувчиларда ташкилотчилик сифатларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	
Комилова Ф	288
55 Талабаларда дискурсив компетенцияни шакллантиришнинг лингвотехнологиялари	
Мамадалиев Э.А	291
56 Сохавий луғат минимум яратишнинг долзарб масалалари	
Бакирова Х.Б	296
57 Основатель первого учебника по арифметике	
Ибрагимов Р, Машрабаев А	300
58 Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasi asosida tejamkorlik va tadbirkorlikni shakllantirishda allomalarning fikrlari.	
Rapiqov I. G	304
59 Technology of formation of foreign language phonetic skills	
Abushaev A.K	308